

וינחם ה' כי עשה את האדם

וינחם ה' כי עשה את האדם בארץ ויתעצב אל לבו: ויאמר ה' אמהה את האדם אשר בראתי מעל פני האדמה מאדם עד בהמה עד רמש ועד עוף השמים כי נחמתי כי עשיתם: (בראשית ו ו-ז).¹

לא איש אל ויכזב וכן אדם ויתנחם ההוא אמר ולא יעשה ודבר ולא יקימנה: (במדבר כג יט).²

שוב מחרון אפך והנחם על הרעה לעמך ... וינחם ה' על הרעה אשר דבר לעשות לעמו: (שמות לב יב-יד).³

ספרי דברים פסקא שכו פרשת האזינו – התנחמות היא תהות

"כי ידין ה' עמו" - כשהקב"ה דן את האומות, שמחה היא לפניו, שנאמר: "כי ידין ה' עמו".⁴ וכשהקב"ה דן את ישראל, כביכול תהות היא לפניו, שנאמר: "ועל עבדיו יתנחם". ואין נחמה אלא תהות, שנאמר: "כי נחמתי כי עשיתם" (בראשית ו ז). ואומר: "נחמתי כי המלכתי את שאול למלך" (שמואל א טו יא).⁵

רש"י בראשית פרק ו פסוק ו – נמלך ממידת הרחמים למידת הדין

דבר אחר: "וינחם" - נהפכה מחשבתו של מקום ממידת רחמים למידת הדין.⁶ עלה במחשבה לפניו: מה לעשות באדם שעשה בארץ? וכן כל לשון ניחום שבמקרא לשון נמלך מה לעשות: "ובן אדם ויתנחם" (במדבר כג יט), "ועל עבדיו יתנחם" (דברים לב לו), "וינחם ה' על הרעה" (שמות לב יד), "נחמתי כי המלכתי" (שמואל א טו יא) - כולם לשון מחשבה אחרת הם.⁷

¹ בסדר הקריאה הקדום בארץ ישראל, לפיו חולקה התורה למספר סדרות קריאה קטנות, בערך פי שלוש ממספר הפרשות שלנו, עברו שלוש שבתות בין הסדרה הראשונה בה מסופר על בריאת האדם בצלם אלהים ובין התנחמות הקב"ה על שברא את האדם. ראה [אתר סידרא](#). אבל בסדר הקריאה שלנו, נקראים שני אירועים אלה ברצף אחד, בפרשה אחת, והשומע מצטמרר: הכיצד? איך זה שהקב"ה מתנחם על בריאת האדם אשר נברא בצלמו? זה עתה נברא וכבר נגזר דינו להימחות?

² הנה דווקא מפי בלעם הרשע דברים נחרצים וברורים: הקב"ה איננו בשר ודם שמשנה תדיר את דעתו. כך גם דברי שמואל לשאול: "וגם נצח ישראל לא ישקר ולא ינחם כי לא אדם הוא להנחם" (שמואל א טו כט), אך דא עקא, שמשפר פסוקים קודם אומר ה' לשמואל: "נחמתי כי המלכתי את שאול למלך כי שב מאחרי ואת דברי לא הקים". אז הקב"ה ניחם או לא ניחם? משנה דעתו, אולי בנסיבות מסוימות (כגון אם אדם עושה תשובה או לחילופין אם פרק עול והרשיע מאד), או לעולם לא? בנושא זה הארכנו לדון בפרשת בלק בדברינו [לא איש אל ויתנחם](#). שם התמודדנו עם הנושא הכללי של התנחמות הקב"ה, הכיצד? הרי אין הוא בשר ודם שמתחרט ומתנחם על מעשיו או על החלטותיו! הפעם נבקש להתמודד עם התנחמות הקב"ה הספציפית בפרשתנו על בריאת האדם, או המשך קיומו.

³ שני "וינחם ה'" יש בתורה: בפרשתנו כנ"ל ובפרשת כי תשא בחטא העגל. התנחמות הקב"ה שם היא לטובה, הקב"ה ניחם על הרעה, ועניין זה מודגש במדרשים ופירושים שהבאנו בדברינו [לא איש אל ויתנחם](#) בפרשת בלק. כדברי מדרש במדבר רבה כג ח שם: "לא איש אל ויכזב - בטובה; כשהוא אומר להביא טובה על ישראל ... וכשהוא אומר להביא רעה, חוזר בו: ההוא אמר ולא יעשה". ויש עוד שני "וינחם" לטובה במקרא: האחד בספר יונה שנזכר להלן והאחר בשמואל ב פרק כד, בעת המגפה שבאה בעקבות מניית העם ע"י דוד: "וינחם ה' אל הרעה ויאמר למלאך המשחית בעם רב עתה הרף ודד". כל אלה מקשים על "וינחם ה' כי עשה את האדם בארץ ויתעצב אל לבו" בפרשתנו, שהיא לרעה: מה פשר התנחמות זו על בריאת האדם? מה פירוש הדבר שהקב"ה נעצב אל לבו? מדוע לא נמצא מי שילמד זכות על בני האדם ויגרום לקב"ה להתנחם על עצבונו שברא את האדם ועל רצונו למחות את מין האדם (את היקום כולו)? איפה היה משה של אותו הדור? ראה אגב הרמז למשה במדרשים על הפסוק: "בשגם הוא בשר והיו מימינו מאה ועשרים ועשרים שנה" (בראשית ו ג), בהקשר חטאי בני האלהים עם בנות האדם. שם נסלח לבני האדם, אלא שנקצבו ימיהם למאה ועשרים שנה, וכאן הכחדת המין האנושי כולו? אמנם, מוסיף המקרא מיד בסמוך: "ונח מצא חן בעיני ה'", בפסוק שחותם את הפרשה (ואת הסדרה), האם זו נחמה? האם הצלת צדיק אחד יכולה לאזן את מחיית המין האנושי כולו?

⁴ היינו ידון את העמים על מה שעשו לעמו (פסיקתא זוטרותא דברים פרשת האזינו). וברש"י בראשית מט טז בברכת שבת דן: "דן ידין עמו - ינקום נקמת עמו מפלשתים, כמו: כי ידין ה' עמו - כי יריב את ריבם מיד עושקיהם" (רש"י על הפסוק בהאזינו). בחרנו לפתוח במדרש ספרי דברים על מנת לחבר את ספר דברים אותו סיימנו בשמחת תורה עם ספר בראשית בו נפתח מחזור קריאה שנתי חדש. חיבור ספרי התורה ופרשותיה הוא מעגלי: מבראשית לדברים וגם מדברים לבראשית, בפרט משירת האזינו לפרשת בריאת העולם ("האזינו השמים ... ותשמע הארץ", "יצב גבולות עמים", "ימצאהו בארץ מדבר").

⁵ נראה ש"תהות" כאן היא במשמעות של מחשבה שנייה או שינוי דעת או אפילו התחרטות. אצל עם ישראל בשירת האזינו - מחשבה שנייה ושינוי דעה לטובה, אבל בפרשתנו ואצל שאול (ושמואל) - שינוי דעה והתחרטות לרעה. (ועל השמחה אצל אומות העולם, לא נדון כאן). משמע, הקב"ה יכול לתהות בדעתו ואף לשנותה כליל, הן לטובה והן לרעה. אבל אנחנו בספר בראשית ולא בספר דברים. בספר בראשית, בטרם הופעת עם ישראל על בימת ההיסטוריה, "אומות העולם" (מכונים במדרש גם "באי בראשית") הם המין האנושי כולו. עדיין אין את המצב של "ישראל" כנגד "אומות העולם", שהמדרשים מרבים לדרוש בו. "תהות" לרעה כאן היא על עצם בריאת האדם! גם התהות על המלכת שאול היא שאלה גדולה, עצם הרעיון שהקב"ה תוהה, אבל אנחנו בפרשת בראשית שכאמור ראשיתה בבריאת "צלם אלהים" - "נזר הבריה" - מי שחכמתו גדולה מחכמת המלאכים (בראשית רבה יז ד), וסופה "כי נחמתי כי עשיתם". הכיצד? "מעיקרא מאי קסבר והשתא מאי קסבר", כלשון התלמוד.

⁶ ראו להלן המדרשים, כגון בראשית רבה לג ג: "אוי להם לרשעים שהם הופכים מדת רחמים למדת הדין".

⁷ למרות הבדלים ברורים, נראה שרש"י ממשיך את הקו של מדרש ספרי (החלק השני שם) כשהוא מעדיף את המונח "עלה במחשבה" במקום "תהות", ומסביר שהשינוי הוא ממידת הרחמים למידת הדין. אך דא עקא, שהרי כל בריאת האדם הייתה בזכות שגברה מידת הרחמים על מידת הדין! ראה בראשית רבה ח ד: "מה עשה הקב"ה? הפליג דרכן של רשעים מכנגד פניו, ושייתף בו מדת רחמים

בראשית רבה פרשה כז סימן ד – התעצב והתאבל על עולמו

"וינחם ה' כי עשה את האדם בארץ" (בראשית ו' 8) - רבי יהודה ורבי נחמיה. רבי יהודה אמר: תְּהוּת היתה לְפָנַי שבראתי אותו מלמטה. שאילו בראתי אותו מלמעלה, לא היה מורד בי.⁹ רבי נחמיה אמר: מתנחם אני שבראתי אותו מלמטה, שאילו בראתי אותו מלמעלה, כשם שהמריד בי את התחתונים, כך היה ממריד בי את העליונים.¹⁰

אמר ר' אֶיבּוֹ: תְּהוּת היתה לְפָנַי שבראתי בו יצר הרע, שאילו לא בראתי בו יצר הרע, לא היה מורד בי. אמר רבי לוי: מתנחם אני שעשיתי אותו וניתן בארץ.¹¹

"ויתעצב אל לבו"¹² - אמר רבי ברכיה משל למלך שבנה פלטיץ ע"י אדריכל, ראה אותה ולא ערבה לו. על מי יש לו להתעצב, לא על אדריכל? כך: "ויתעצב אל לבו". אמר ר' אסי: משל לשר שעשה סחורה על ידי סרסור והפסיד. על מי יש לו להתרעם, לא על הסרסור? כך: "ויתעצב אל לבו".¹³

גוי אחד שאל את רבי יהושע בן קרחה, אמר לו: אין אתם אומרים שהקב"ה רואה את הנולד?¹⁴ אמר לו: הן. - והרי כתוב: "ויתעצב אל לבו!" אמר לו: נולד לך בן זכר מימך? אמר לו: הן. אמר לו: מה עשית? אמר לו: שמחתי ושימחתי את הכל. אמר לו: ולא היית יודע שסופו למות? אמר לו: בשעת חדווה - חדווה, בשעת אבל - אבל. אמר לו: כך מעשה לפני הקב"ה. שאמר רבי יהושע בן לוי: שבעה ימים נתאבל הקב"ה על עולמו, קודם שלא יבוא מבול לעולם. מאי טעם? - "ויתעצב אל לבו", ואין עציבה אלא אבילות. כמו שאתה אומר: "נעצב המלך על בנו" (שמואל ב' י"ט ג).¹⁵

ובראו". אז מה כעת? חזרה מידת הדין וניעורה? האם צדקו המלאכים שהתנגדו לבריאת האדם? זאת ועוד, רש"י מוסיף את הפסוק בפרשת בלק: "לא איש אל ויכזב וכן אדם ויתנחם", שהוא אמנם סיוע לשוני שלהתנחם הוא להימלך, אבל בכך נוסף שמן למדורה. בלעם אומר שזה בדיוק ההבדל בין הקב"ה ובני האדם (כמו שאמר שמואל, ראה הערה 2)! נראה שאין מי שלא מסכים עם דברים אלה של בלעם ויאמר שהם חלק מניסיונו לקלל ולקלקל. שורה תחתונה, נראה שבינתיים יש לנו יותר שאלות מתשובות, אלא אם נסכם את דברי מדרש ספרי ורש"י ונאמר שאכן הקב"ה כן נמלך לעתים בדעתו, באופן שאנו כבני אדם איננו מבינים (ראו פירוש כלי יקר בהערה 22 להלן). בתוך השאלה, מצויה התשובה. וכבר הערנו מספר פעמים שבמילה "מלך" מקופלת המילה להימלך. רק מלך יכול להימלך בדעתו ולשנותה. זו הפרוגטיבה שלו כשליט. והפסוק בשמואל: "ניחמתי כי המלכתי את שאול" ייקרא כעת: נמלכתי כי אני הוא שהמלכתי ואני הוא גם מי שיכול להתנחם ולתהות.

⁸ ראה ציטוט מדרש זה בפסיקתא זוטרתא (לקח טוב) בראשית פרשת בראשית - נח פרק ו' סימן ו' אשר פותח בשאלה: "וינחם ה' כי עשה את האדם בארץ - והא כתיב: לא איש אל ויכזב וכן אדם ויתנחם (במדבר כג' יט), ואומר כי לא אדם להינחם (ש"א טו כט)!! אלא מאי ינחם..." והוא עובר למדרש בראשית רבה לתשובות שר' יהודה ור' נחמיה מציעים. מדרש בראשית רבה, שהוא וודאי המקור, איננו מרגיש צורך לפתוח בשאלה, נראה שהיא מובנת מאליה, והוא ניגש ישר להצעות החכמים לתשובה.

⁹ חזרנו לעניין תהות או התהות לעיל בספרי. ר' יהודה סבור שתהות הקב"ה היא על כך שברא את האדם מהאדמה, מהעולם הארצי. אילו ברא אותו מהעולמות העליונים (כמלאך?) אולי לא היה חוטא. ראה בראשית רבה פרשה ח' (בדברינו **נעשה אדם**) הוויכוחים עם המלאכים על בריאת האדם, חששם שיהיה עדיף מהם, והשלכת האמת (והשלום) לארץ על מנת לברוא את האדם.

¹⁰ "וינחם" לשיטת ר' נחמיה הוא במשמעות חיובית של מי שמצא נחמה! הקב"ה מתנחם, מוצא נחומים, בכך שברא את האדם מהארץ (מהאדמה) ולא מהעולמות העליונים. בדרך זו נראה להלן פרשנים ומדרשים נוספים. לא תְּהוּת ולא מחשבה שנייה ולא חרטה, אלא נחמה, גם אם נחמה פורתא ובדיעבד, גם אם נחמה תמוהה: "שלא היה ממריד בי את העליונים".

¹¹ אפשר היה להמשיך את הדרשה לעיל שיש נחמה בכך שיצר האדם הוא שמחטיא את האדם, אבל ר' איבו מחזיר אותנו ל"וינחם" במשמעות הפשוטה של חרטה ומחשבה שנייה. תְּהוּת או תְּהוּת הם מלשון תהיה. ועדיין, אין הקב"ה תהה על עצם בריאת האדם, אלא על נטיעת יצר הרע בו (ראה המדרשים על "וייצר את האדם", למה נכתב עם שני י"ד, דברינו **יצר לב האדם רע מנעוריו**). בכך אולי דומה מדרש זה בכל זאת לדרשת ר' נחמיה לעיל, על בריאת האדם מלמטה. והרוצים לפלפל ולהעמיק ולקשר את התְּהוּת או התְּהוּת עם התהוה שלפני בריאת העולם, מוזמנים לעשות זאת בעצמם.

¹² הקטע בפסוק: "ויתעצב אל לבו", קשה לא פחות מהקטע: "וינחם ה' כי עשה את האדם". מה פירוש שהקב"ה נעצב? מהו לבו? ראה פירוש רס"ג שהופך את הלב אל בני האדם: "והביא העצבון אל לבם". ראה גם תרגום אונקלוס כאן שסוטה מתרגום מדויק של מילות הפסוק שלא כמנהגו: "ואמר במימריה למתבר תוקפהון כרעותיה". ראה גם פירוש חזקוני על הפסוק: "ויתעצב אל לבו - אדם קאי, הקב"ה נתעצב בשביל לבו של אדם, שהיה חושב מחשבות רעות, כמו: כי נעצב אל דוד (יונתן) שפירושו בשביל דוד". אבל מדרש רבה לא מחפש פתרונות עוקפים כאלה.

¹³ המדרש נשאר בפשוטו של פסוק ומעדיף להתמודד עם הקושי הגדול שהוא מציב. המדרש מנסה להעביר סכין חדה בין הקב"ה ובין לבו, בין המלך והאדריכל, בין השר והשליח (הסרסור). וכבר העיר על דברים אלה רמב"ן, בפירושו לפסוק זה: "והוא סוד גדול לא ניתן להיכתב". להלן נדון בפירושו של רמב"ן לפסוק ואולי נגלה את הסוד. לפני כן, ראה איך מתמודד מדרש תנחומא (בובר) פרשת נח סימן ד, שבני ע"ג מדרש בראשית רבה, עם הקושי של ויתעצב אל לבו: "אמר ר' אבהו: לא נתאבל אלא על לבו של אדם. כאדם שעשה דבר רע וידע שלא עשה דבר יפה, והוא אמר מה עשיתי". מיהו "האדם" שעשה דבר רע?

¹⁴ ובנוסחאות אחרות: אפיקורס אחד. ראה הלשון החריפה בפירוש הדר זקנים (בעלי התוספות) לפסוק: "וינחם ה' כי עשה את האדם - כאן המינים פוקרים, דכתוב אחר אומר: לא איש אל ויכזב וכן אדם ויתנחם. ועוד שאל מין אחד לר' יהושע: כיון שעתידי להחריבו, למה בראו?" האם שימש פסוק זה לזיכרון עם המינים (הנוצרים)? כל היודע דבר בעניין זה, אנא יחכימו.

¹⁵ המלך הוא דוד שנעצב על מות אבשלום בנו האהוב ובה בקול לעיני כל: "בְּנֵי אֲבִשְׁלוֹם בְּנֵי אֲבִשְׁלוֹם מִי יִתֵּן מוֹתִי אֲנִי תַחְתִּיךָ אֲבִשְׁלוֹם בְּנֵי בְנֵי, אֵלַי שֶׁזֶה מֵרַד בּוֹ וְבֵא אֶל פִּילְגִישׁוֹ בְּפִרְסָהּ. אֵךְ זֶה דוֹגְמָא קִשְׁיָה, שְׁהָרִי עַל כֵּךְ מוֹכִיחַ יוֹאֵב קִשׁוֹת אֶת דָּוִד: "הַבְּשִׁיף הַיּוֹם אֶת פְּנֵי כָל עַבְדֶּיךָ הַמְּמַלְטִים אֶת נַפְשָׁךְ הַיּוֹם וְאֵת נַפְשׁ בְּנֵיךָ וּבְנֵיךָ... לְאַהֲבָה אֶת שְׂנְאִיךָ וְלִשְׂנֹא אֶת אֹהֲבֶיךָ... כִּי לֹא אֲבִשְׁלוֹם חֵי וְכַלְנוּ הַיּוֹם מֵתִים כִּי אֲזַי יִשָּׁר בְּעֵינֶיךָ". העצב של דוד, פרט לכך שגם פה מדובר בן שמרד, הוא השוואה לא טובה לעניינינו, ונראה שהוא מובא כאן רק לשם הפירוש שעצב (עציבה בלשון המדרש) הוא אבילות. ומה באמת עונה ר' יהושע בן קרחה לגוי? מה פשר ההשוואה עם ילד שנולד שסופו למות מוות טבעי בבוא ימיו? הרי פה מדובר בהרס העולם! ובכל מקרה, מה פשר ההשוואה

מדרש תנחומא פרשת שמיני סימן א – לימוד הלכות אבילות

אמר להם משה לאהרן ולבניו: שמרו אבילות שבעת ימים עד שלא יגיע בכס... שכך שמר הקב"ה שבעת ימים אבילות עד שלא הביא את המבול כביכול. ומנין שנתאבל שנאמר: "וינחם ה' כי עשה את האדם ויתעצב אל לבו" (בראשית ו). ואין עציבה אלא אבל שנאמר: "כי נעצב המלך על בנו" (שמואל ב יט)... באותה שעה שמר הקב"ה שבעת ימי האבל עד שלא הביא את המבול שנאמר: (בראשית ז) ויהי לשבעת הימים ומי המבול היו על הארץ.¹⁶

מסכת סנהדרין דף קח עמוד א – התקנת קברות לאדם

"וינחם ה' כי עשה את האדם בארץ", כי אתא רב דימי אמר: אמר הקב"ה, יפה עשיתי שתקנתי להם קברות בארץ.¹⁷ מאי משמע? כתיב הכא: "וינחם ה' וכתוב התם: "וינחם אותם וידבר על לבם" (בראשית נ כא).¹⁸ ואיכא דאמרי: לא יפה עשיתי שתקנתי להם קברות בארץ; כתיב הכא: "וינחם" וכתוב התם: "וינחם ה' על הרעה אשר דבר לעשות לעמו" (שמות לב יד).¹⁹

רמב"ן בראשית פרק ו פסוק ו – סוד שמות הקב"ה

וינחם ה'. ויתעצב אל לבו - דברה תורה כלשון בני אדם.²⁰ והענין, כי מרו ועצבו את רוח קדשו בפשעיהם. וענין "אל לבו", כי לא הגיד זה לנביא שלוח אליהם²¹... ובבראשית רבה (כז ד) אמרו בזה ענין נכבד במשל שהביאו מן הסרסור והאדריכל, והוא סוד גדול לא ניתן לכתב.²² והיודעו יתבונן למה אמר בכאן שם המיוחד, ובכל הפרשה וענין המבול שם אלהים.²³

ר' עובדיה מברטנורא (עמר נקא) בראשית פרק ו פסוק ו – מחשבה בסיסית ועליונה

עם בשר ודם? הקב"ה שמח כשברא את העולם וכעת הוא מצטער ואֵבֵל? האדם המאמין שמח כשהוא שמח ואבל כשהוא אבל, מקבל את הטוב ואת הרע, כפי שאמר איוב לאשתו, כי הוא מאמין בהשגחה! אבל הקב"ה, אין מי שמשגיח עליו.

¹⁶ אגב המדרש הקודם והפסוק על דוד, הבאנו דרשה זו לפיה מקור שבעת ימי האבל הוא במבול. מהקב"ה שישב באבל על העולם (עוד לפני תחילת המבול ויש שמקשים על עניין זה, כיצד ישב שבעה מראש). ראה מקור אחר לעניין זה, מהאבל שעשה יוסף ליעקב אביו, בראשית נ י: "ויעש לאביו אֵבֵל שְׁבַעַת יָמִים" – בדברינו **אבל שבעת ימים** בפרשת ויחי. מה בא מדרש זה ללמדנו? ראשית, שעניינו של המדרש איננו תמיד בשאלות הפילוסופיות הגדולות, כי אם בהליכות עולם ובדרך ארץ. עד שאתה תמה ומשתומם איך זה שהקב"ה נעצב אל לבו, למד מכאן דרך ארץ להלכות שבעה. מה הוא רחום, אף אתה רחום, מה הוא ישב שבעה, אף אתה תשב שבעה. הרי הלבין מהו באמת הקב"ה, לעולם לא תבין. שנית, בכיוון ההפוך, למד ממדרש זה רעיון פילוסופי-מוסרי גדול מאד: כל אדם שנפטר הוא עולם ומלואו שחרב. כל אדם שנפטר הוא כמו אסון המבול לקרוביו ואהוביו, כאילו חרב עליהם כל העולם. עולמך האישי הוא היקום כולו אצל הקב"ה. נחזור לנושא שלנו.

¹⁷ הדגש בפסוק הוא על המילה "בארץ" - האדם נוצר מהאדמה, מהארץ, לפיכך סופו שייקבר באדמה – בארץ: "כי עפר אתה ואל עפר תשוב" (הגם שפסוק זה נאמר אחרי חטא עץ הדעת טוב ורע). רבי יהודה, בבראשית רבה לעיל, סובר שתוהות הייתה לו לקב"ה על שברא את האדם מלמטה. רב דימי בגמרא, כ' נחמיה לעיל, סבור שאדרבא, טוב עשה הקב"ה שברא את האדם מהארץ – מלמטה. בריאה זו מהותה חיים זמניים (היא התקנת הקברות) וטוב שכך.

¹⁸ לפיכך, "וינחם ה'" הוא במונח החיובי של נחמה, כמו יוסף שניחם את אחיו (ראה דברינו **לו ישטמנו יוסף** בפרשת ויחי). כשיטת ר' נחמיה בבראשית רבה לעיל, אבל בהפוך. הנחמה היא שהאדם נברא מהארץ.

¹⁹ אנחנו חוזרים לשאלה הגדולה של "וינחם ה' כי עשה את האדם", "ויתעצב אל לבו" ולא מרפים ממנה. הדעה השנייה בגמרא, "איכא דאמרי", לא מקבלת את הפתרון שמציע רב דימי. אין שום דבר יפה בהתקנת קברות בארץ לבני האדם. ראה פירוש רש"י שם: "דאפשר היו חוזרין". ופירוש שטיינזלץ: "שלא ראוי היה להם להיברא על מנת להישמד". ההקבלה של "וינחם ה' כי עשה את האדם בארץ" עם "וינחם ה' על הרעה אשר דיבר לעשות לעמו" איננה רק לשונית, להראות ש"וינחם" הוא לשון חרטה כפי שכבר ראינו לעיל, אלא גם תמיהה והעצמת השאלה שלנו: מדוע לא נסלח לדור המבול? למה לבני ישראל שעשו את העגל "וינחם" לטובה ולדור המבול "וינחם" לרעה? "וינחם" על שבכלל ברא את האדם? למה לאנשי גינוה: "וינחם האֱלֹהִים על הרָעָה אֲשֶׁר דָּבַר לַעֲשׂוֹת לָהֶם וְלֹא עָשָׂה: (וינה ג י) – אלהים, מידת הדין סלחה, ולדור המבול "וינחם ה'" – מידת הרחמים הפכה למידת הדין ולא רק שלא סלחה אלא הפכה לתהות על עצם בריאת האדם? ראה דברינו **אנשי גינוה** ביום הכיפורים.

²⁰ הצעה זו כבר העלה אבן עזרא בפירושו לפסוק זה שמתמודד עם הפסוק בפרשת בלעם: "ידוע כי לא אדם הוא להינחם, רק דברה תורה בלשון בני אדם". אלא ששם זו אמירה כללית על האלוהות ואילו כאן מדובר במעשה, במבול שבא בעקבות התנחמות הקב"ה. מה יחשבו בני האדם על מעשה האלוהים?

²¹ התקופה לפני המבול היא תקופה בלי נביאים שיעמדו בין הקב"ה ובין העם ויורו לו את דרכיו ויקראו לו לשוב בתשובה. לאנשי דור המבול לא נשלחה יונה ולא ארבעים ושמונה נביאים ושבע נביאות שנשלחו לעם ישראל (מגילה יד ע"א, ולא כ"כ הצליחו). ובאמת, למה לא נשלח להם שליח להזהירם? ואיפה נח בעניין?

²² ראה דברי פירוש כלי יקר, לאחר שהוא מביא את המדרש ואת דברי רמב"ן הנ"ל: "וענין נחמה זו וענין ויתעצב אל לבו הוא דרוש עמוק עמוק מי ימצאנו האיריכו בו למענייתם כל החוקרים. זה אומר בלה וזה בלה וכולם כמתנבאים. וכן הרבה ענינים בתורה סתומים וחתומים אשר בכלם לבי אומר וגו' שלא להאריך בדרושים אלו כי ילאה השכל האנושי מלהשיגם. כי כל הספיקות ההם באים לנו מצד שאנו משערים ידיעתו יתברך לידיעתנו, והכתוב אומר בהיפך זה: כי לא מחשבותי מחשבותיכם וגו' (ישעיה נה ח). ואיך נוכל לעמוד על מחשבתו יתברך הבלתי נודעת אצלינו ואין בידינו כח לשער אותה?"

²³ מתחילת פרק ו שבסוף הפרשה, חטא בני האלהים עם בנות האדם, עד סוף הפרשה – מופיע שם הוויה. מתחילת פרשת נח עד סוף פרק ו – שם אלוהות. פרק ז – שוב שם הוויה. פרק ח, ביציאה מהתיבה – שם אלוהות. ואחרי המבול, שוב שם הוויה. וכבר חקרו רבים וטובים עניין זה (בדומה לשם הוויה ושם אלוהים בפרקים א ו-ב בבראשית), ראה למשל **פרקי בראשית לרב מרדכי ברויאר**. נראה שרמב"ן מגלה טפח ומכסה טפחיים ורב הנסתר על הגלוי. התבוננו כמצוות רמב"ן ולא התבוננו. אלא אם נאמר שהוא מצטרף להצעת המדרש ורש"י שמידת הרחמים נהפכה כאן למידת הדין (כפי שראינו לעיל ונראה עוד להלן)

"וינחם ה' כי עשה את האדם". מקשין והא כתיב: "לא איש אל ויכזב וכן אדם ויתנחם"! ויש לומר שלושה ענייני נחמה הן: אחת, כשאדם נודר לחברו טובה או רעה ויש לאל ידו אלא שמתחרט - זהו דבר כזב. השנית, המתחרט מחמת האונס שאין ספק בידו לקיים את דברו. על אלה שתיים נאמר: "לא איש אל ויכזב", אלא מקיים את דברו. "ובן אדם ויתנחם" כי הוא לא יכול. ועוד יש נחמה שלישית הנקראת סופר"א פנצאר"י בלע"ז ואינה באה מחמת קיצורו של נודר.²⁴ כגון שיגזור הקב"ה פורענות; ודאי על דעת כן נגזר: אם יעמדו במרדם ואם ישובו מרשעים ישוב ה' מחרון אפו. כדכתיב בספר ירמיה: "רגע אדבר וכו' ושב הגוי ההוא וכו'". אף זה "וינחם", כך הוא. כלומר, מחשבה אחרת יש בלבו. לא ששב ממחשבתו הראשונה חלילה וחס, כך מצאתי כתוב.²⁵

זוהר חדש כרך א (תורה) פרשת נח – כח הבחירה והאדם הצדיק

"אלה תולדות נח" - מה כתיב למעלה מהענין? "וינחם ה' כי עשה את האדם בארץ ויתעצב אל לבו". רבי אליעזר אומר: בוא וראה שאין כמידת בשר ודם מידותיו של הקב"ה. מידת בשר ודם עושה מה שעושה ולאחר כן מתחרט ומתעצב ממנו. יכול אף הקב"ה כן? תא שמע: דכתיב: "ראה נתתי לפניך היום את החיים ואת הטוב ואת המות ואת הרע" (דברים ל טו), והזהיר לאדם ואמר: "ובחרת בחיים למען תחיה אתה וזרעך" (שם יט). ואם הוא הולך בדרך רע, הוא בעונו ימות, שנאמר: "עונותיו ילכדונו את הרשע" (משלי כב כב).²⁶ כך כתיב: "וירא ה' כי רבה רעת האדם בארץ" (בראשית ו ה) - אמר הקב"ה: אני רואה כי כולם מחוייבים, ואם יכלו ברעתם הרי יאבד עולמי.²⁷ כיון שראה לנח ובניו שהיו צדיקים ויישאר פליטה בעולם - התנחם ושמח.²⁸ וא"ר אליעזר: האי וינחם לשון נחמה הוא, וכן כל וינחם שבתורה לשון נחמה הוא - רואה את הרע ורואה את הטוב ומתנחם עם הטוב. א"ל ר' עקיבא: לדברך מאי ויתעצב אל לבו? א"ל: בוא וראה מידת רחמנותו של הקב"ה. כי אף על פי שהתנחם, לקח עצבון על אבדת הרשעים. שאע"פ שהיו רשעים אינו חפץ במיתתן ולא היתה שמחה לפניו.²⁹

בראשית רבה לג ג פרשת נח

"ויזכור אלהים את נח" - אמר ר' שמואל בר נחמני: אוי להם לרשעים שהם הופכים מדת רחמים למדת הדין. בכל מקום שנאמר: ה' - מדת רחמים: "ה' אל רחום וחנון" (שמות לד ו) וכתיב: "וירא ה' כי רבה רעת האדם בארץ ... וינחם ה' כי עשה את האדם ויאמר ה' אמחה את האדם וגו' " (בראשית ו).³⁰ אשריהם הצדיקים שהן הופכים מדת הדין למדת רחמים. בכל מקום שנאמר "אלהים", הוא מדת הדין: "אלהים לא תקלל" (שמות כב

²⁴ סופר"א פנצאר"י זה בלטינית או איטלקית של המאה ה-15: supra pensari - מחשבה עליונה (תודה לישראל יובל על סיועו בתרגום). מחשבה כזו, שעשויה לבטל מחשבה קודמת, איננה בשל קוצר ידו של הנודר מסיבה פנימית או חיצונית.

²⁵ פירוש זה של ברטנורא טעון פירוש ולא זכינו להבינו עד סופו. בדבריו "מצאתי כתוב" הוא כנראה מכוון לפירוש הדר זקנים (בעלי התוספות), במדבר כג ט: "לא איש ויכזב וכן אדם ויתנחם", שמדבר גם הוא על שלושה מיני נחמה ושם הדברים פשוטים יותר. נראה שכוננת ברטנורא כאן היא שהמחשבה הבסיסית, כמו להביא פורענות או לברוא את האדם, אינה משתנה. אלא שכבר בתוכה טמונה מחשבה אחרת, 'מחשבה עליונה' שיכולה לבטל אד-הוק את המחשבה הבסיסית, אבל לא לעוקרה מן היסוד. כך הוא לטובה, כאשר הקב"ה ניחם על הרעה אם עשו תשובה, וכך גם לרעה חו"ח אם נחתם עוונם. ראה כל המדרשים על חטאיהם הכבדים של דור המבול כגון תנחומא בראשית יב: "וירא ה' כי רבה רעת האדם, שנו רבותינו: בעון זימה אנדרלמוסיא באה לעולם וספף הטובים והרעים ... הכל הקב"ה מוותר חוץ מן הזימה". וכן: "לא נחתם גזר דינם אלא על הגזל" (רש"י, סנהדרין קח ע"א). אבל הרעיון הבסיסי של בריאת האדם לא משתנה עקב המחשבה האחרת שדור מסוים חטא באופן כל כך כבד, כמו שהפורענות הצפויה לא תיעלם אם ישובו מהתשובה ויחזרו לחטוא. שתי המחשבות: הבסיסית והעליונה קיימות זו לצד זו. האם זהו פירוש המשל על המלך והאדריכל, השר והסרסור? האם גילה ברטנורא את שהסתיר רמב"ן? נשמח להחכים משואבי המים. עד אז, נסכם דברים אלה, אשר חותמים את פירוש ברטנורא לפרשת בראשית, בסיומת המחורזת שלו, שאולי גם היא רמז לפתרון: "עוטה כשלמה אורה, תמכתני בסדר בראשית ברא. כן תמציא למחשבתי מנוח, ועזרני באלה תולדות נח". האם נח הוא התשובה? העובדה שהעולם לא נחרב בסופו של דבר והיה קימום מחדש אחרי המבול?

²⁶ תשובה ראשונה, לא סופית, שנותן פירוש הזוהר לשאלתנו היא כח הבחירה שניתן לאדם! מרגע שנברא האדם, במידת הרחמים או בשיתוף מידת הדין, ברצון המלאכים או חרף התנגדותם, כנגד האמת והשלום ובשיתוף החסד והצדקה (בראשית רבה ח ה) - מרגע שנברא, הוא אדון לגורלו וכביכול אין לקב"ה שליטה על מעשיו. הקב"ה יכול רק להשיא לו עצה: "ובחרת בחיים". רעיון זה מפותח גם בפירוש הדר זקנים שכבר הזכרנו בהערה 25 לעיל על ברטנורא. הנחמה השלישית תלויה רק באדם, אם יעשה תשובה או לא: "נחמה זו אינה תלויה כלל בבורא, כי הקב"ה אינו מתנחם כלל, שהכל יודעים דאדעתא דהכי נדר".

²⁷ זה בלתי אפשרי. מה שנכון לאדם היחיד, אולי גם לקהילת אנשים, לעיר שלימה ולארץ (נינוה, עיר הנדחת), אינו נכון בהכרח למין האנושי כולו. ראה גם הביטוי בחז"ל: "יאבד עולמו מפני השוטים? אלא הנח העולם שינהגו כמנהגו והשוטים שקילקלו יבואו ויתנו את הדין" (תוספתא עבודה זרה פרק ו הלכה ז).

²⁸ נח הוא הנחמה, כפי שנראה גם להלן.

²⁹ נח הוא הנחמה והעצב הוא על השמדת העולם. אחרי המבול, אחרי נח, יבואו אברהם והאבות, חסידי אומות העולם, מתן תורה והנביאים, שחסרו לפני המבול ויאמרו: "הַחַפֵּץ אֶחָפֵץ מוֹת רָשָׁע נְאֻם אֲדֹנָי ה' הֲלוֹא בְּשׁוּבוֹ מִדְּרָכָיו וְחָיָה ... כִּי לֹא אֶחָפֵץ בְּמוֹת הַיָּתֵם נְאֻם אֲדֹנָי ה' וְהָיִיבוּ וְחָיָה" (יחזקאל פרק יח). וחז"ל יוסיפו: "אין הקב"ה שמח במפלתן של רשעים" (מגילה י ע"ב).

³⁰ שבפסוקים הראשונים של פרק ו, בכעס הקב"ה על בני האלהים ודור המבול, הכל בשם הווייה ולא בשם אלוהות. ראה הערה 23 לעיל על פירוש רמב"ן.

(כז), "עַד הָאֱלֹהִים יבֹא דְבַר שְׁנֵיהֶם" (שם ח), וכתב: "וישמע אלהים את נאקתם ויזכור אלהים את בריתו" (שמות ב כז), "ויזכור אלהים את רחל" (בראשית ל כב).

"ויזכור אלהים את נח" - מה זכירה נזכר לו? שזן ופירנס אותם כל י"ב חודש בתיבה. "ויזכור אלהים את נח", והדין נותן - בזכות הטהורים שהכניס עמו בתיבה.³¹

אוצר מדרשים (אייזנשטיין) חופת אליהו [המתחיל בעמוד 162]

ה' דברים הקב"ה מתחרט שבראם: כשדיים עכו"ם ויצר הרע וגלות ודור המבול. כשדיים מנין? שנאמר: "הן ארץ כשדים זה העם לא היה" (ישעיה כג יג). עכו"ם מנין? שנאמר: "ישליו אהלים לשודדים ובטוחות למרגיזי אל" (איוב יב ו). יצר הרע מנין? שנאמר: "ואשר הרעותי" (מיכה ד ו). גלות מנין? שנאמר: "ועתה מה לי פה כי ליקח עמי חנם" (ישעיה נב ה). דור המבול מנין? שנאמר: "וינחם ה' כי עשה את האדם בארץ" (בראשית ו).³²

וַיִּרַח ה' אֶת רִיחַ הַנִּיחֹחַ וַיֹּאמֶר ה' אֶל לְבוֹ לֹא אֶסַף לְקַלֵּל עוֹד אֶת הָאָדָמָה פְּעֶבֶר הָאָדָם כִּי יֵצֵר לֵב הָאָדָם רָע מִנְעֲרֵיו וְלֹא אֶסַף עוֹד לְהַכּוֹת אֶת כָּל חַי פֶּאֶשֶׁר עֲשִׂיתִי: (בראשית ח כא).³³

שבת שלום

מחלקי המים

מים אחרונים: תם ולא נשלם. עוד רבים וטובים דנו בפסוקים אלה ולא את כולם יכולנו להביא. כמו שאמר הכהן הגדול בקריאת התורה ביום הכיפורים: "יותר ממה שקראתי לפניכם כתוב כאן". יותר ממה שהספיקונו לשאוב ולאסוף, כתוב ואצור במקורות המים החיים.

³¹ הפסוקים הקשים שהבאנו בראש הדף מסתיימים בפסוק החותם את הפרשה ומשמש מבוא לפרשה הבאה: "ונח מצא חן בעיני ה'". האם נח הוא באמת הנחמה והתקווה? האם אפשר לומר שהצלת נח ומשפחתו עומדת כנגד איבוד העולם וכל שאר בני האדם, גם אם היו רשעים גמורים שמלאו את הארץ חסם וזימה והפכו את מידת הרחמים למידת הדין? האם הצלת נח יכולה לתת מענה, ולוא חלקי לשאלת התנחמות הקב"ה על בריאת האדם ועל התעצבותו? הנה, לא כל המין האנושי נמחה. יש הצלה פורתא. זו שאלה גדולה, שמתחדדת עוד יותר כאשר נבחן את מדרשי חז"ל על הפסוק "ונח מצא חן בעיני ה'" ונראה שאין הם דורשים זאת בהכרח לשבח. ראה למשל גמרא סנהדרין קח ע"א: "תנא דבי רבי ישמעאל: אף על נח נחתך גזר דין, אלא שמצא חן בעיני ה', שנאמר נחמתי כי עשיתם ונח מצא חן בעיני ה'". רש"י אומר שם: "דריש סמוכים", אבל מדרש בראשית רבה כח ט דורש סמיכות זו לגנאי: "כי נחמתי כי עשיתם ונח מצא חן - אתמהא! אלא אפילו נח שנשתייר מהם לא שהיה כדאי אלא שמצא חן". ובבראשית רבה כט ג: "ונח מצא חן, הוא מצא, הקב"ה לא מצא". אבל עובדה שנח שרד וזן ופירנס את כל החיה והבהמה שמהם שוב ייבנה העולם, ובכך הציל לא רק את המין האנושי, אלא כביכול את הקב"ה מהתהוות, ההתנחמות והחרטת שלו על שברא את האדם. מי שמהלל את נח על כך הוא רמב"ן לעיל, שלאחר שמתקשה בפסוקים: "וינחם ה'... ויתעצב אל לבו" מפרש בפסוק ח הסמוך שם: "וטעם ונח מצא חן בעיני ה' - שהיו כל מעשיו לפניו נאים ונעימים... והזכיר זה כנגד מה שאמר בדורו שהיו כל מעשיהם לעצבון לפניו יתברך, ואמר בו שהיה לחן בעיניו. ואחר כן סיפר מדוע היה טוב לפני האלהים, כי היה צדיק תמים".

³² "אוצר מדרשים הוא לקט של כמאתיים מדרשים קטנים שנדפסו במקומות שונים, כולל מדרשים שספק אם הם מוסמכים, שהוציא לאור 'בעל האוצרות' הרב יהודה דוד אייזנשטיין בניו יורק בשנת תרע"ה (1915). חלקם נלקט מתוך אוסף מדרשים שקיבץ אהרן ילינק בשישה חלקים שנקרא 'בית המדרש' (הגדרה מתוך מאגר השו"ת של אונ' בר אילן). לפיכך, אפשר אולי לתהות על הלשון הבוטה שהוא נוקט כאן, שהקב"ה מתחרט על דברים שברא. אבל מדרש זה נשען על דרשה בירושלמי תענית פרק ג הלכה ד: "שלושה ברא הקב"ה ותהא שבראן, ואילו הן: כשדים וישמעאלים ויצר הרע". ובתלמוד הבבלי סוכה נב ע"ב: "ארבעה מתחרט עליהן הקב"ה שבראם, ואלו הן: גלות, כשדים, וישמעאלים, ויצר הרע". הוספת הדבר החמישי שעליו מתחרט הקב"ה: דור המבול, אינה איפוא דבר בוטה ויש לו סיוע אם לא סמך ממש במדרשים 'מוסמכים'. 'וינחם ה' כי עשה את האדם' איננו המקרה היחיד של התנחמות, תהות, מחשבה אחרת או התחרטות של הקב"ה. הפסוק בספר מיכה: "ואשר הרעותי" הוא חריף עוד יותר וכבר נדרש במקומות רבים וראוי לדין בפני עצמו. ראה גמרא ברכות לא ע"ב על אליהו שהטיח דברים כלפי מעלה, כשאמר: "ואתה הסיבות את לבם אחורנית", וחזר הקב"ה והודה לאליהו, שנאמר: "ואשר הרעותי". ראה דברינו **הטיחו דברים כלפי מעלה** בפרשת שלח לך. אז אפשר שהתשובה היא שאכן הקב"ה מתחרט לעתים? הרי מי שמשגיח על העולם מחד גיסא, ונותן לבני האדם את כח הבחירה מאידך גיסא, לא יכול להיות דטרמיניסטי באופן מוחלט. והרי החריב כבר שישים עולמו לפני עולם זה (בראשית רבה ט ב). וכבר אמרנו מספר פעמים שרק מלך רשאי להימלך ולשנות את דעתו.

³³ אחרי כל ההסברים והפרשנויות, נראה שנותר הקושי בפסוק: "וינחם ה' כי עשה את האדם בארץ ויתעצב אל לבו". אבל אנחנו רואים שאחרי המבול יש הבטחה. לפני המבול הקב"ה נעצב אל לבו, אבל אחרי המבול הוא מתנחם אל לבו כשהוא אומר, בעצם נשבע: "לא אוסיף לקלל עוד את האדמה", "לא אוסיף עוד להכות את כל חי". גם אם היו דברים אלה בין הקב"ה לבין עצמו, במחשבה גבוהה זו או אחרת, בסוד שרפי קודש - עדיין נכתבו ונחתמו בספר התורה וגלויים לעיני כל (הרוצה להתבונן): מחד גיסא, השבר: "וינחם ה' כי עשה את האדם ויתעצב אל לבו"; ומאידך גיסא, התיקון והשבועה: "לא אוסיף לקלל עוד את האדמה", "לא אוסיף עוד להכות את כל חי". בכך באנו אל השבועה שנשבע הקב"ה לנח, עליה הרחבנו בדברינו שבועת נח - קץ העונש הטוטאלי. השגחת הקב"ה על העולם, על האדם בפרט, לאחר המבול, שונה מהשגחתו לפני המבול. זה אולי הלקח החשוב מכל הנושא המורכב הזה.